

УДК 341.2; 341.231.14

ПРАВОМІРНЕ ОБМЕЖЕННЯ СВОБОДИ ВИРАЖЕННЯ ПОГЛЯДІВ: МІЖНАРОДНО-ПРАВОВИЙ АСПЕКТ

Володимир Лисик, Андрій Мельник

*Львівський національний університет імені Івана Франка,
вул. Університетська 1, м. Львів, Україна, 79000,
e-mail: vlysyk@gmail.com*

Стаття присвячена проблемі міжнародно-правового регулювання обмеження свободи вираження поглядів. Досліджуються основні міжнародно-правові акти та практика правозахисних міжнародних органів у цій сфері. Автори аналізують основні критерії правомірного обмеження свободи вираження поглядів і доходять висновку, що всі обмеження повинні відповідати таким вимогам: бути законними, бути необхідними, і здійснюватися з цілю, яка передбачена нормами міжнародного права. Досліджуючи кожен з цих критеріїв, автори додатково встановлюють вимоги, які виробила доктрина і практика щодо них. Зазначено, що найширший перелік таких критеріїв містить Європейська конвенція про захист прав людини і основоположних свобод 1950 р., дещо вужчий Пакт про громадянські та політичні права 1966 р. та Міжамериканська конвенція прав людини 1969 р. Що ж стосується Африканської конвенції про права людини і народів 1981 р., то вона взагалі передбачає, що свобода вираження поглядів здійснюється в межах, передбачених законом.

Наголошено, що норми міжнародного права, зокрема ст. 20 Пакту про громадянські та політичні права 1966 р., встановлює ряд абсолютних обмежень свободи вираження поглядів, а саме: заборону пропаганди війни, національної, расової чи релігійної ненависті. Подібні норми дублює низка інших міжнародно-правових документів.

Особливу увагу приділено філософсько-правовим поглядам на питання правомірного обмеження свободи вираження поглядів. Автори зазначають, що думки вчених з цього приводу суттєво відрізняються: від абсолютизації свободи вираження поглядів до повного її обмеження шляхом встановлення особливих процедур, наприклад, попередньої цензури.

Ключові слова: свобода слова; свобода вираження поглядів; обмеження свободи вираження поглядів; цензура; ЄСПЛ; Комітет ООН з прав людини.

Право на свободу вираження визнано наріжним каменем демократії, отож має користуватися особливим захистом. Однак не існує прав без обов'язків. Так, у ч.1. ст. 29 Загальної декларації прав людини 1948 р. зазначено, що кожна людина має обов'язки перед суспільством, у якому тільки й можливий вільний і повний розвиток її особи. Крім власне обов'язків, кожне право супроводжує ряд обмежень. Метою таких обмежень є створення гарантій, які б не дозволяли одній особі порушувати права інших осіб і суспільства загалом. Свобода вираження поглядів не становить винятку в цьому плані. Всі міжнародно-правові акти, як і значна кількість національно-правових актів, встановлюють ряд обмежень для свободи вираження поглядів (винятком можна вважати США, де таке право встановлено першою поправкою, яка не передбачає обмежень, однак і там є низка законів та судових рішень щодо обмеження свободи вираження поглядів). Отож цілковито слід погодитися з думкою Д. Фейнберга,

який стосовно меж вільного вираження думки зазначає: «Ліберальні принципи, що підтримують вільний вислів думки загалом, визначають ще й межі, до яких право може дозволити говорити» [23, с. 530].

Поглиблений аналіз підстав обмеження свободи вираження поглядів слід розпочати з детального розгляду деяких загальних питань. До таких, передусім, належить проблема доцільності встановлення обмежень свободи вираження поглядів. Як відомо з цього питання, вчені і практики висловлюють найрізноманітніші точки зору: від абсолютизації цієї свободи до пропозицій встановлення попередньої цензури в ЗМІ, пресі, книговидавничій діяльності, інтернет-ресурсах тощо. Кожна з точок зору має сильні та слабкі сторони, і пошук «золотої середини» є чи не головним завданням доктрини й практики.

Проблема встановлення меж свободи вираження поглядів особливо актуальна, оскільки така свобода є основою для існування демократичних інститутів та правової держави, громадянського суспільства та реалізації більшості прав людини. Саме тому Д. Міл у своїй праці «Про свободу» [11] висловлює позицію щодо необхідності абсолютизації права на свободу вираження поглядів (свободу думки). Автор аналізує користь та шкоду, яку можна завдати абсолютизацією свободи вираження поглядів. Водночас Д. Міл дійшов висновку, що заборона висловлюватися завжди є шкідливішою, ніж власне висловлювання. А, отже, такі обмеження за жодних обставин не можна виправдати. Автор зазначає, що висловлювання доволі часто завдають шкоди як особі, так і суспільству загалом. Однак він відстоює позицію: якщо вже встановлюють обмеження свободи вираження поглядів, то таке обмеження необхідно встановлювати як виняток і виключно з метою захисту прав індивіда, що належатиме до однієї з категорій: «наклеп (обмова і паплюження); заклик до бунту; підбурювання до насильства; злостиві публікації шкідливих або прикрих істин, втручання в недоторканість приватного життя». Причому Д. Міл наголошує: окрім прямої шкоди особам, яких можна визначити, жодна інша підстава не є достатньою причиною для подолання презумпції на користь свободи. Отже, ніколи не можна заборонити певне висловлення на тій підставі, що воно аморальне, вражає чутливість, набридливе, сретичне, неортодоксальне чи «небезпечне», а також аж ніяк не на тій підставі, що воно хибне [23, с. 531].

Загалом можна сказати: у конституційній країні не варто побоюватися того, що уряд, – чи то повністю відповідальний перед народом, чи ні, – намагатиметься часто контролювати висловлення думок, за винятком випадків, коли подібні дії спрямовуються на перетворення уряду на орган загальної нетерпимості суспільства. Отже, припустімо, що уряд цілком ототожнивсь з народом і не має гадки про те, аби вживати примусову владу, окрім випадків, коли це відповідає думці, яку він вважає за голос народу. Проте Д. Міл заперечує і те, що за народом є право здійснювати такий примус – власними силами чи через посередництво свого уряду. Ця влада є незаконною сама по собі. Найкращий уряд має на це не більше права, ніж найгірший. Такий примус приносить стільки ж чи навіть більше шкоди, коли до нього вдаються відповідно до суспільної думки, аніж коли це роблять усупереч їй. Якби все людство, за

винятком однієї людини, дотримувалося єдиної думки, то людство було б не більш виправдане, позбавляючи одну людину голосу, ніж та одна людина, якби вона мала владу, була б виправдана, позбавляючи голосу людство. Якби думка була особистим майном, яке не має жодної цінності ні для кого, окрім її власника, то перешкоди на шляху користування нею були б незаконними» [11, с. 56–78]. Тобто Д. Міл цілком підтримує позицію, яку раніше висловив В. фон Гумбольдт у праці «Сфера та обов'язки врядування»: «Найважливіший провідний принцип, на встановлення якого спрямований кожний з представлених аргументів, – це абсолютна та безперечна важливість людського розвитку в найбагатшому своєму розмаїтті». [34]. Цю позицію відстоював Дж. Мільтон. У політичному памфлеті «Ареопагітика. Промова до англійського парламенту про свободу друку» [30] він переконливо доводив необхідність скасування цензури.

Ще радикальнішу точку зору відстоює У. Блок, американський економіст лібералістичних поглядів, який вважав, що свобода слова дуже вразлива і завжди існує небезпека її придушення. Автор наголошує, що навряд чи існує тактика, яка краще підходить для знищення свободи слова, ніж створення помилкового конфлікту між правом вільно говорити й іншими правами, які цінують набагато вище. Він переконаний, що правомірних обмежень свободи слова не існує, як не існує і випадків, коли право на свободу слова суперечить будь-якому іншому важливому для нас праву [1, с. 104].

Проте існують і кардинально протилежні погляди – абсолютна заборона деяких типів висловлювань, причому деякі з них закріплені у міжнародно-правових актах та національному законодавстві (наприклад, заборона пропаганди війни, національної, расової чи релігійної ненависті – ст. 20 Пакту про громадянські та політичні права 1966 р.). І навряд чи можна стверджувати, що подібні заборони не виправдані. Отож видається, що деякі чітко визначені обмеження є цілком виправданими.

Це протиріччя підходів від абсолютизації свободи вираження поглядів до попередньої цензури найкраще ілюструє розвиток законодавства щодо регулювання ЗМІ в країнах Західної Європи та США. Відомо, що розуміння свободи вираження поглядів, насамперед незалежності від державного втручання, спочатку було характерно тільки для англо-саксонської правової системи, заснованої на лібертаріанській теорії. Її суть виражена Генеральним прокурором принца Уельського Томасом Ерскіном 1772 р. в його виступі у суді на захист автора трактату «Права людини» Томаса Пейна: «Інші свободи залежать від уряду, але свобода думок утримує сам уряд в рамках своїх обов'язків» [8, с. 16]. Концепція необхідної незалежності ЗМІ від державного втручання проявилася, наприклад, у тому, що на перших етапах виникнення радіомовлення, а потім і телемовлення, першу мовну компанію у Великобританії «Бі-Бі-Сі» створювали як приватну компанію, яку згодом перетворили в публічну, недержавну мовну компанію, якою вона є донині. Ідентична ситуація існувала у США, де свободу слова теж розуміють, насамперед, як свободу від

втручання держави, отож там радіомовлення і телебачення спочатку розвивалися як приватні.

Кардинально протилежною була ситуація з розвитком законодавства про мовлення в рамках європейської континентальної правової традиції. У довоєнних Австрії, Італії, Німеччині, Франції та Швейцарії діяла державна монополія на мовлення. Після Другої світової війни цю монополію поступово скасували і замінили, відповідно до лібертаріанської теорії преси та відповідної їй англо-саксонської концепції свободи слова (свободи вираження поглядів), на монополію громадського мовлення. З часом у цих країнах законодавчо дозволили створення приватних телерадіомовних компаній [3].

Слід також наголосити, що з появою книгодрукування у XV ст. у влади (як світської, так і церковної) з'явилася спокуса ввести цензуру. Одним із перших прикладів можна вважати встановлення духовної цензури єпископами в Кульні: 1501 р. Папа Олександр VI видав буллу, що встановлювала цензуру, оскільки з'являлося «досить багато книжок та трактатів, які проповідували неправдиві та згубні позиції і доктрини, навіть противні християнській вірі». Напередодні Реформації, 1515 р., буллу оновили: духовну цензуру встановили у всьому католицькому світі. Водночас у Англії Генріх VIII наказав спалювали протестантські книжки, а згодом, коли король вирішив відійти від католицизму, почали палити католицькі. За Едуарда VI цей процес продовжувався [20, с. 152]. Світська цензура вперше з'явилася у Німеччині в період реформації (1529–1530). У ті часи в Англії видали перше королівське розпорядження про цензуру, а в Європі панував абсолютизм. Отже, між абсолютною монархією та церквою, з одного боку, і книгою як головним способом поширення інформації, з іншого, виник жорстокий конфлікт, який тривав доволі довго і, по суті, завершився падінням абсолютизму та встановленням принципу свободи слова [24, с. 115].

Отже, питання про межі права на свободу слова є доволі складним, причому не стільки з юридичної, скільки з філософсько-правової точки зору.

Якщо ж підійти до питання з практичної точки зору, то існуючі міжнародно-правові акти, що регулюють свободу вираження поглядів, передбачають абсолютні й відносні критерії для її обмеження, а також дають чіткий (іноді вичерпний) їхній перелік. Проаналізуємо їх. Розпочнемо з абсолютних обмежень. Як відомо, Міжнародний пакт про громадянські та політичні права 1966 р. встановлює низку абсолютних обмежень свободи вираження поглядів, а саме: заборону пропаганди війни, національної, расової чи релігійної ненависті. Подібні норми дублюють інші міжнародно-правові документи. Тут, насамперед, слід наголосити на Міжамериканській конвенції прав людини 1981 р., яка передбачає: будь-яка пропаганда війни і будь-який виступ з національної, расової або релігійної ненависті, що являють собою підбурювання до незаконного насильства або будь-яких інших подібних незаконних дій проти будь-якої особи або групи осіб на будь-яких підставах, включаючи пов'язані з расою, кольором шкіри, релігією, мовою або національним походженням, розглядають як злочини, карають законом. З аналізу цих норм випливає обов'язок держави заборонити і притягувати до відповідальності всіх осіб, які

вчиняють подібні дії, а фізичних осіб – не вчиняти подібних дій.

Що ж стосується відносних обмежень, то з ними ситуація дещо складніша. Міжнародний пакт про громадянські та політичні права 1966 р. містить положення про те, що користування свободою вираження поглядів «...накладає особливі обов'язки і особливу відповідальність. Воно може бути, отже, пов'язане з певними обмеженнями, які, однак, мають *встановлюватися законом і бути необхідними*: а) для поважання прав і репутації інших осіб; б) для охорони державної безпеки, громадського порядку, здоров'я чи моральності населення» (ст. 19, п. 3). Майже аналогічна норма міститься у Європейській конвенції прав людини 1950 р.: «...здійснення цих свобод, оскільки воно пов'язане з обов'язками і відповідальністю, може підлягати таким формальностям, умовам, обмеженням або санкціям, що *встановлені законом і є необхідними в демократичному суспільстві* в інтересах національної безпеки, територіальної цілісності або громадської безпеки, для запобігання заворушенням чи злочинам, для охорони здоров'я чи моралі, для захисту репутації чи прав інших осіб, для запобігання розголошенню конфіденційної інформації або для підтримання авторитету і безсторонності суду» (ст. 10, п. 2). Своєю чергою, Міжамериканська конвенція 1969 р. зазначає: «Користування передбаченим...правом не підлягає попередній цензурі, проте передбачає подальшу відповідальність, яка чітко встановлюється *законом і є необхідною для забезпечення*: а) поваги прав або репутації інших осіб; або б) охорони державної безпеки, громадського порядку, здоров'я чи моральності населення» (ст. 13, п. 2). Вужчий перелік встановлює Африканська конвенція 1981 р., у якій зазначено: «Кожна людина має *в рамках закону* право висловлювати і поширювати свою думку» (ст. 9, п. 2). Отже, всі зазначені вище документи передбачають три критерії 1) *законність*; 2) *вони є необхідними* (тут формулювання відрізняються, проте зміст можна звести до необхідності захисту інших прав, питань національної безпеки тощо); 3) *з ціллю* (таке обмеження можна застосовувати у виключних випадках, встановлених нормами міжнародного права). Виняток становить тільки Африканська конвенція 1981 р., яка обмежується виключно вимогою, що реалізація такого права відбувається «в рамках закону».

Розглянемо кожен з критеріїв детальніше. Першим з них є *законність*. Що стосується критерію законності, то він означає, що критерії обмеження права на свободу вираження поглядів необхідно встановити виключно в законі. Поняття законності розуміють як «слідування праву органами держави і її громадянами» [21, с. 201] або «суворе і неухильне слідування державними органами та посадовими особами закону в процесі застосування права» [10, с. 687]. Загалом суть цього принципу можна звести до неухильного дотримання закону [2, с. 156] усіма суб'єктами права. В практиці правозахисних органів неодноразово виникало питання щодо тлумачення цього поняття. Доволі цікавим у даному контексті є практика ЄСПЛ, зокрема, у справах *Sunday Times v. the United Kingdom* [33] та *Malone v. the United Kingdom* [29]. Комісія та ЄСПЛ заявили, що дії та заходи держави визнаються законними тоді, коли вони не суперечать

вимогам доступності, передбачуваності та здійснюються у законних цілях. Саме в останній справі Суд звернув увагу на значення терміна «передбачене законом».

Є дві ключові вимоги до цього елемента: доступність і чіткість. Перше означає, що закон має бути достатньо доступним, громадянин повинен мати можливість отримати відповідні відомості про правові норми, що стосуються його справи; друге – відповідна норма повинна бути чітко сформульованою, щоб особи могли узгоджувати свою поведінку з нею. Комітет ООН з прав людини неодноразово наголошував: закони, що встановлюють обмеження свободи вираження поглядів, повинні не тільки відповідати жорстким вимогам п. 3 ст. 19 Пакту, а й бути сумісними з положеннями, цілями і завданнями Пакту [17]. Закони не повинні порушувати положень Пакту, що стосуються недопущення дискримінації [7], чи встановлювати несумісні з ним форми покарання [31].

Наприклад, у справі *Rotaru v. Romania* [32] ЄСПЛ відзначив, що національний закон не є «законом», якщо він «сформульований недостатньо чітко». Схоже наведено Судом у справі *Petra v. Romania* [31], хоча і стосується іншого права. Як справедливо зазначає Є. Тітко, законність тлумачиться ЄСПЛ як якісність закону, тобто закон має бути публічним, доступним, передбачуваним та прогнозованим. Правомірне обмеження здійснюється відповідно до закону, має спиратися на норми права (міжнародні, національні). Це означає, що у випадку, наприклад, засудження журналіста за дезінформацію відповідальність має бути передбачена національним законодавством, що впливає з норм міжнародного права, а саме – Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод. Суд зазначає, що «закон» у словосполученні «передбачене законом» охоплює не лише писане, а й неписане право [6, с. 62]. Отже, він не звертає уваги на належність закону до писаного чи загального права (*common law*). Наприклад, Суд встановив у справі *Sunday Times v. the United Kingdom*, що норми загального права Британії стосовно неповаги до Суду є достатньо чіткими і відповідають іншим критеріям, що охоплюють поняття «передбачені законом» [17]. Також слід враховувати думку Комітету ООН з прав людини: «Оскільки будь-яке обмеження права на вільне вираження поглядів є серйозним обмеженням прав людини, закріплення якого-небудь обмеження в традиційному, релігійному або іншому подібному загальному праві несумісне з Пактом» [7; 27].

Словосполучення «згідно із законом» не лише вимагає дотримання національного закону, а й стосується якості такого закону [26]. ЄСПЛ нагадує, що національне законодавство має бути конкретним і з достатньою чіткістю визначати межі та спосіб здійснення відповідного права, наданого органам влади, щоб забезпечувати громадянам той мінімальний рівень захисту, на який вони мають право згідно з принципом верховенства права в демократичному суспільстві [12].

Водночас слід врахувати, що практика держав щодо поняття «закон» чи «законодавство» достатньо різниться. У деяких державах законодавство включає лише акти, прийняті парламентом, в той час як в Україні його зміст є значно

ширшим, оскільки «ним охоплюються закони України, чинні міжнародні договори України, згода на обов'язковість яких надана Верховною Радою України, а також постанови Верховної Ради України, укази Президента України, декрети і постанови Кабінету Міністрів України, прийняті в межах їх повноважень та відповідно до Конституції України і законів України» [12]. Слід враховувати той момент, що, на думку ЄСПЛ, достатньо посилання національного законодавства держави на застосування всередині країни норми публічного міжнародного права [15]. Окрім того, якщо щодо будь-якої конкретної держави-учасниці Комітету необхідно розглянути питання про те, чи законом встановлено конкретне обмеження, то держава має подати текст закону і докладну інформацію про заходи, які підпадають під дію цього закону [9]. Ще однією особливістю є те, коли національні органи зіштовхуються із законодавством, яке має суперечливий характер, чи існує явна колізія між актами місцевих органів влади і федеральними законами та конституцією, судді повинні застосовувати ті положення закону, які найкращим чином забезпечують вільну реалізацію свободи вираження поглядів. Крім того, всі частини національного законодавства потрібно тлумачити і застосовувати відповідно до практики і принципів ЄСПЛ, а коли виявляється очевидна суперечність, перевагу віддавати європейському праву [28, с. 34–35].

Другим критерієм є те, що такі обмеження є *необхідними*... Як уже зазначено вище, далі формулювання дещо відрізняються, проте загалом їхній зміст зводиться до того, що вони є вимушеним заходом, який, як виняток, використовує держава з метою захисту публічного порядку чи прав та свобод індивідів. У цьому випадку слід зважати, що така необхідність повинна базуватися на нормах закону і не суперечити нормам міжнародного права. Мета таких обмежень має бути пропорційна засобам її досягнення. Як цілком справедливо вважає Є. Тітко, «мета» слугує певним інтересом, який відстоює держава, а саме – захист національної безпеки, територіальної цілісності, громадського порядку, запобігання заворушенням і злочинам, захист репутації чи прав інших осіб, охорона здоров'я, моралі, запобігання розголошенню конфіденційної інформації та підтримання авторитету і безсторонності правосуддя [22, с. 65].

Отже, як національний, так і міжнародний судовий орган, приймаючи рішення про обмеження свободи вираження поглядів, повинен перевірити необхідність таких заходів. І хоча це фактично роблять усі органи, проте детальною та чітко вираженою в цьому плані є практика ЄСПЛ. Зокрема, здійснюючи тлумачення поняття «необхідність у демократичному суспільстві» (саме так зазначено у ч. 2 ст. 10 Конвенції 1950 р.), він вказує, що держава має певні повноваження контролювати межі розсуду для запобігання безладу [28]. Суд наголошує, що термін «необхідний» за жодних обставин не слід вважати синонімом «обов'язковий» і такий, який за жодних обставин не можна тлумачити як «звичайний», «звичний», «допустимий», «розумний» або «доцільний». Нарешті, щоб бути «необхідним», обмеження не повинно бути «обов'язковим». Тут значно важливішою є наявність іншого комплексу

елементів, а саме: «нагальної соціальної потреби», водночас підстави обмеження мають бути доречними та достатніми, а вжиті заходи – пропорційними меті, а мета, відповідно, законною. Отже, встановлюючи умову суспільної потреби, визначаючи достатність причин для накладення обмежень, ЄСПЛ розглядає всі аспекти громадського інтересу в кожній конкретній справі. Коли право на свободу вираження поглядів підлягає обмеженню, постає питання щодо виявлення цілком конкретного громадянського інтересу [9, с. 37–38].

Комітет з прав людини з цього приводу зазначає: коли держава-учасник посиляється на законні підстави під час встановлення обмеження на свободу вираження поглядів, вона повинна чітко і детально продемонструвати конкретний характер загрози, а також те, що прийняття конкретних заходів відповідає критеріям необхідності і пропорційності, зокрема, шляхом встановлення прямого і безпосереднього зв'язку між формою вираження та існуючою загрозою [5]. Зазначимо, що така загроза має бути реальною. Недопустимим є обмеження будь-якого права чи свободи на підставі домислюваної загрози [9, с. 35–36]. Крім того, обмеження не повинні бути надмірно широкими. Комітет зазначив, що «обмежувальні заходи повинні відповідати принципу пропорційності; вони повинні бути доречними для виконання своєї захисної функції, вони повинні представляти собою найменш обмежуючий засіб з числа тих, за допомогою яких може бути досягнуто бажаного результату, і вони повинні бути пропорційними інтересу, що підлягає захисту. Разом з тим, принцип пропорційності повинен дотримуватися не тільки в законодавстві, в якому передбачаються обмеження, а й адміністративними і судовими органами в процесі застосування ними такого законодавства» [14]. За дотримання принципу пропорційності необхідно також враховувати конкретну форму вираження поглядів та засоби його поширення. Наприклад, у Пакті надають великого значення безперешкодному вираженню думок під час політичних дискусій, проведених у демократичному суспільстві за участю державних і політичних діячів [16].

Водночас Комітет ООН з прав людини неодноразово наголошував, що заборона на комерційну рекламу однією мовою для захисту мови конкретної спільноти порушує критерій необхідності, якщо такого захисту можна домогтися іншими способами, не обмежуючи при цьому права на вільне вираження поглядів [18]. З іншого боку, Комітет вважає, що держава-учасниця виконала вимогу про необхідність, коли вона позбавила професійного статусу викладача, що опублікував матеріали, які містять ворожі висловлювання на адресу релігійної спільноти, маючи на меті захист прав і свобод дітей цього віросповідання в школі [13].

Третім критерієм є *ціль* встановлення таких обмежень. Як уже зазначено, вони у кожному документі дещо відрізняються. Міжнародний пакт про громадянські та політичні права 1966 р. передбачає дві можливих цілі: *a)* для поважання прав і репутації інших осіб; *b)* для охорони державної безпеки, громадського порядку, здоров'я чи моральності населення» (ст. 19, п. 3). ЄСПЛ передбачає, що обмеження встановлюють: «в інтересах національної безпеки,

територіальної цілісності або громадської безпеки, для запобігання заворушенням чи злочинам, для охорони здоров'я чи моралі, для захисту репутації чи прав інших осіб, для запобігання розголошенню конфіденційної інформації або для підтримання авторитету і безсторонності суду» (ст. 10, п. 2). Своєю чергою, Міжамериканська конвенція 1969 р. передбачає такі дві цілі: *a)* повагу прав або репутації інших осіб; *b)* охорону державної безпеки, громадського порядку, здоров'я чи моральності населення (ст. 13, п. 2). Африканська конвенція взагалі не містить таких положень.

Детальний аналіз вищезазначених положень засвідчує, що перелік обмежень у Пакті 1966 р. та Міжамериканській конвенції 1969 р. практично ідентичний. У них міститься дві групи обмежень: *a)* для поважання прав і репутації інших осіб; *b)* для охорони державної безпеки, громадського порядку, здоров'я чи моральності населення. Ці положення містяться також у Європейській конвенції 1950 р. Однак остання передбачає ще кілька додаткових підстав, а саме: 1) в інтересах територіальної цілісності; 2) для запобігання розголошенню конфіденційної інформації; 3) для підтримання авторитету і безсторонності суду. Причому п. 1 (в інтересах «територіальної цілісності») цілком можна вважати конкретизацією положення, що передбачає «охорону державної безпеки».

Оскільки Європейська конвенція передбачає додаткові підстави, порівняно з Пактом 1966 р., виникає цілком логічне запитання: наскільки законним є встановлення додаткових критеріїв, у світлі позиції Комітету ООН з прав людини, що Пакт 1966 р. встановлює вичерпний перелік таких підстав? [32, п. 21–23]. Не допускаються жодні обмеження, встановлені на підставах, які не містяться в пункті 3 (ст. 19 Пакту), навіть якщо такі підстави виправдовуватимуть обмеження щодо інших прав, що захищає Пакт. Обмеження можна встановлювати лише для тих цілей, для яких вони призначені, і вони повинні бути прямо пов'язані з конкретною метою, досягнення якої вони переслідують, і бути їй пропорційні.

Узагальнюючи вищесказане, слід зазначити наступне. По-перше, проблема правомірного обмеження свободи вираження поглядів уже тривалий час є у центрі уваги вчених, причому не тільки правників, а й філософів, політологів, соціологів та інших. Думки вчених з приводу необхідності обмеження свободи вираження поглядів суттєво відрізняються: від абсолютизації свободи вираження поглядів до цілковитого її обмеження шляхом встановлення особливих процедур, наприклад, попередньої цензури тощо. По-друге, сучасне міжнародне право передбачає низку правомірних обмежень свободи вираження поглядів, при цьому встановлює вичерпний перелік таких підстав, а також критерії, яким повинні відповідати такі підстави, а саме: бути законними, бути необхідними і здійснюватися з ціллю, яка передбачена нормами міжнародного права. По-третє, норми міжнародного права встановлюють ряд абсолютних обмежень цього права: пропаганда війни, національної, расової чи релігійної ненависті.

СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ

1. Блок У. Овцы в волчьих шкурах : в защиту порицаемых / У. Блок. – Челябинск : Социум, 2011. – 301 с.
2. Даес Эрикой-Ирен А. Обязанности личности пред обществом и ограничения прав и свобод человека, предусмотренные в статье 29 Всеобщей декларации прав человека. Вклад в дело развития свободы личности в рамках закона : [исследование, подготовленное специальным докладчиком Подкомиссии по предотвращению дискриминации и защите меньшинства] / Даес Эрикой-Ирен А. – Нью-Йорк : ООН, 1983. – 254 с.
3. Ефимова Л. Л. Конституционный принцип свободы слова / Л. Л. Ефимова [Электронный ресурс]. – Режим доступа : <http://emag.iis.ru/arc/infosoc/emag.nsf/BPA/49b988f62c7ed701c3256a3300423872>.
4. Замечание общего порядка № 20. E/C.12/GC/20, 2 июля 2009 г.
5. Замечание общего порядка № 27. CCPR/C/21/Rev.1/Add.9
6. Замечание общего порядка № 32. CCPR/C/GC/32, 23 августа 2007 г.
7. Замечание общего порядка № 34. CCPR/C/GC/34, 12 сентября 2011 г.
8. Кин Дж. Средства массовой информации и демократия / Дж. Кин. – Москва : Наука, 1993. – С. 16.
9. Маковой М. Статья 10. Право на свободу выражения своего мнения: Прецеденты и комментарии / М. Маковой, Е. Чефранова. – Москва : Российская академия правосудия, Совет Европы, 2001. – 153 с.
10. Марченко М. Н. Проблемы теории государства и права / М. Н. Марченко. – Москва : Проспект, 2001. – 504 с.
11. Міл Д. С. Про свободу : есе ; пер. з англ. / Д. С. Міл. – Київ : Основи, 2001. – 463 с.
12. Рішення Конституційного Суду України у справі за конституційним зверненням Київської міської ради, професійних спілок щодо офіційного тлумачення частини третьої статті 21 Кодексу законів про працю України справа про тлумачення терміну «законодавство») від 9 липня 1998 року.
13. Сообщение № 1022/2001, Величкин против Белоруссии, Соображения приняты 20 октября 2005 года.
14. Сообщение № 1180/2003, Бодрожич против Сербии и Черногории, Соображения приняты 31 октября 2005 года.
15. Сообщение № 132/1982, Джаона против Мадагаскара, Соображения приняты 1 апреля 1985 года.
16. Сообщение № 359, 385/89, Баллантайн, Дэвидсон и Макинтайр против Канады. Соображения приняты 5 мая 1993 года.
17. Сообщение № 488/1992, Тунен против Австралии, Соображения приняты 30 марта 1994 года.
18. Сообщение № 736/97, Росс против Канады, Соображения приняты 17 июля 2006 года.
19. Сообщение № 926/2000, Шин против Республики Корея. Соображения приняты 16 марта 2004 года.
20. Тарновский Е. Четыре свободы / Е. Тарновский. – Санкт Петербург : Макет, 1995. – 192 с.
21. Теория права и государства / под ред. Г. Н. Манова. – Москва : Издательство БЕК, 1995. – 336 с.
22. Тітко Е. В. Правомірне обмеження свободи вираження поглядів: досвід європейського суду з прав людини: дисертація на здобуття наукового ступеня кандидата юридичних наук. спеціальність 12.00.11 – міжнародне право / Е. В. Тітко. – Київ, НАН УКРАЇНИ, Інститут держави і права ім. В. М. Корецького, 2013. – 217 с.
23. Фейнберг Д. Межі вільного вислову думки / за ред. Д. Фейнберга, Д. Коулмена // Філософія права. – Київ : Видавництво Соломії Павличко, 2007. – С. 530–552.
24. Чайковський Я. Коротка історія цензури / Я. Чайковський // Незалежний культурологічний часопис «І». – Львів, 2004. – № 32. – С. 115–117.
25. Autronic AG v. Switzerland 1990 [Electronic resource]. – Access mode : [http://hudoc.echr.coe.int/sites/eng/Pages/search.aspx#{"fulltext":\["Autronic AG v. Switzerland"\]}](http://hudoc.echr.coe.int/sites/eng/Pages/search.aspx#{).

26. Domenichini v. Italy 15 November 1996 [Electronic resource]. – Access mode : <http://www.refworld.org/docid/3ae6b6d810.html>.
27. Halford v. the United Kingdom, 25 June 1997 [Electronic resource]. – Access mode : <http://www.tandfonline.com/doi/abs/10.1080/13642989708406677?journalCode=fjhr20>.
28. Handyside v. the United Kingdom 1976 [Electronic resource]. – Access mode : [http://hudoc.echr.coe.int/sites/eng/Pages/search.aspx#{"fulltext":\["HANDYSIDE"\]}](http://hudoc.echr.coe.int/sites/eng/Pages/search.aspx#{).
29. Malone v. the United Kingdom 1984 [Electronic resource]. – Access mode : [http://hudoc.echr.coe.int/sites/eng/Pages/search.aspx#{"fulltext":\["Malone v. United Kingdom"\]}](http://hudoc.echr.coe.int/sites/eng/Pages/search.aspx#{).
30. *Milton J. Areopagitica*, A Speech of Mr. John Milton for the Liberty of Unlicenc'd Printing to the Parliament of England (1 ed.) / J. Milton. – London, 1644 [Electronic resource]. – Access mode : <https://books.google.bg/books?id=nejQAAAAMAAJ&dq=areopagitica&pg=PP13v=onepage&q=areopagitica&f=false>.
31. Petra v. Romania 1998 [Electronic resource]. – Access mode : [http://hudoc.echr.coe.int/sites/eng/Pages/search.aspx#{"fulltext":\["Petra ROMANIA"\]}](http://hudoc.echr.coe.int/sites/eng/Pages/search.aspx#{).
32. Rotaru v. Romania 1995 [Electronic resource]. – Access mode : [http://hudoc.echr.coe.int/sites/eng/Pages/search.aspx#{"fulltext":\["CASE OF ROTARU v. ROMANIA"\]}](http://hudoc.echr.coe.int/sites/eng/Pages/search.aspx#{).
33. Sunday Times v. the United Kingdom 1979 [Electronic resource]. – Access mode : [http://hudoc.echr.coe.int/sites/eng/Pages/search.aspx#{"fulltext":\["sunday times"\]}](http://hudoc.echr.coe.int/sites/eng/Pages/search.aspx#{).
34. Wilhelm von Humboldt, *The Sphere and Duties of Government (The Limits of State Action)* (1854 ed.) [1792] [Electronic resource]. – Access mode : <http://oll.libertyfund.org/titles/humboldt-the-sphere-and-duties-of-government-1792-1854>.

*Стаття надійшла до редколегії 10.06.2017
Прийнята до друку 23.06.2017*

LEGAL LIMITATION FREEDOM OF EXPRESSION: INTERNATIONAL LEGAL ASPECT

Volodymyr Lysyk, Andriy Melnyk

*Ivan Franko National University of Lviv,
1, Universytetska Str., Lviv, Ukraine, 79000, tel. 032-239-40-62,
e-mail: vlysyk@gmail.com*

The article is devoted to the problem of international legal regulation of the restriction of freedom of expression. There are explored the main international legal acts and practice of human rights international bodies in this field. The authors analyze the main criteria for the legitimate restriction of freedom of expression, and conclude that all restrictions must meet the following requirements: be lawful, be necessary, and be carried out with the purpose provided by the norms of international law. Exploring each of these criteria, the authors further establish the requirements that the doctrine and practice have been developed about them. It is noted that the most extensive list of such criteria is the European Convention for the Protection of Human Rights and Fundamental Freedoms of 1950, the somewhat narrower Covenant on Civil and Political Rights of 1966 and the Inter-American Convention on Human Rights of 1969. It is noted that the most extensive list of such criteria are contained in the European Convention for the Protection of Human Rights and Fundamental Freedoms of 1950, the somewhat narrower list of such criteria are contained in the Covenant about Civil and Political Rights of 1966 and the Inter-American Convention of Human Rights of 1969. As for the African Convention of Human and Peoples Rights of 1981, it generally implies that freedom of expression is carried out within the limits prescribed by law.

It is argued that the norms of international law, in particular Art. 20 of the Covenant about Civil and Political Rights of 1966 sets a number of absolute limits on freedom of expression, namely: prohibition of the propaganda of war, national, racial or religious hatred. Similar norms are duplicated by a number of other international legal instruments.

Particular attention is paid to the philosophical-legal views on the question of legitimate restriction of freedom expression of views. The authors note that the opinions of scientists on this subject are

significantly different: from the absolute freedom to express opinions until it is fully restrained by the establishment of special procedures, such as previous censorship.

Key words: freedom of expression; freedom of speech; limitation freedom of expression; censorship; ECHR; UN Human Rights Committee.